

LA IMPORTÀNCIA DELS LLIBRES DE FAMÍLIA COM A FONT LINGÜÍSTICA I HISTÒRICA

INTRODUCCIÓ

La present comunicació es proposa com a objectiu destacar la importància que tenen els llibres de família com a font d'investigació per als historiadors i filòlegs. Aquests manuscrits ens permeten seguir els fets històrics d'una època, comprendre la mentalitat i actituds de certes classes socials, i conèixer-ne l'economia, els esdeveniments familiars més importants, del nivell cultural i de la llengua que empraven.

Els llibres de família, també anomenats *memòries*, *dietaris* o *noticiaris*, són uns documents escrits per particulars no literats, els quals anotaven els fets viscuts o coneguts que consideraven més importants, ja sigui per al seu propi ús o per deixar constància de les seves vivències als descendents, però, probablement, mai amb la intenció de fer públics, més enllà del cercle familiar o d'amistat, els seus escrits i reflexions.

Aquests manuscrits, de caire privat, ens donen notícia dels comptes referents a l'economia familiar, tant si parlem d'un tipus de negoci mercantil, com d'economia agrícola. També s'hi troben altres anotacions sobre esdeveniments de la vida quotidiana (collites, plagues, secades, etc.) i familiar (naixements, casaments, defuncions, viatges, etc.), és a dir, tot allò que des d'un punt de vista de la família tenia prou entitat per ser recordat. Fins i tot poden contenir els fets històrics locals o generals del país que l'autor considerava més importants, dels quals havia estat testimoni o en tenia una versió directa. L'autor d'aquests tipus de llibres és, generalment, el cap de família o l'hereu d'un mas, però també pot ser un clergue, un comerciant, un notari, etc. L'escriptura d'aquests llibres, en el cas d'un pagès benestant, era gairebé una més de les obligacions que el cap de família contraïa envers els seus.

La tradició d'escriure aquests llibres ve de prou enrere i se'n troben en diversos països europeus, tal com assenyala Konstanze Jungbluth (1994: 3): «Aquest costum es troba ja dintre les famílies mercantils de la ciutat de Florència a la Itàlia del segle XIII. També n'hi ha vestigis a França, a Alemanya, i segurament també a Espanya en els segles següents, que demostren que aquesta forma de comunicació inventada a la ciutat s'anava estenent per les províncies i per altres classes socials.» En el cas dels territoris de parla catalana, en els segles XIV, XV i XVI s'escriuen documents oficials i semioficials, com els *Memorials dels consellers* (1364-1442), *Dietaris de la Diputació del General* (1411-1714), i d'altres no tan oficials com les anotacions del notari Mateu Salzet (s. XIV-XV) a Mallorca o el *Dietari o llibre de jornades* (1411-1484) del notari i escrivent de la Diputació del General Jaume Safont. Els segles XVII i XVIII són el període de més gran profusió d'aquest tipus de documents, escrits en català, la immensa majoria dels quals resten inèdits.¹

En la present comunicació ens basarem en quatre manuscrits pertanyents a aquesta tradició, datats en els s. XVII i XVIII i provinents de diferents zones del nostre àmbit lingüístic. Els manuscrits són: *Llibre de memòries d'en Rafel Sancho*² (Ciutat de Mallorca, 1628-1686), *Diari del Pera*³ (L'Esquirol, 1688-1709), *Llibre de coses que han succeït a Catalunya*,⁴ de Joan Fàbrega de Cererols (Súria, 1673-1731), i *La Cabana*⁵ (Consell, 1724-1759).

1. D'entre els diversos dietaris publicats en citem uns quants: *Memòries d'una família pagesa: els Anglada de Fonteta* (s. XVII-XVIII), Ajuntament de la Bisbal d'Empordà, 1994; *Dietari d'un any de pesta* (1651) de Miquel Parets, Eumo; SIMON (1993) edita: *Memòries de Mossèn Jaume Avellà* (1674-1711), *Memòries de Francesc Gelat* (1687-1722), *Memòries de la família Bellsollell* (1666-1838), *Memòries de Pere Màrtir Coll* (XVIII); GELI i ANGLADA (1978) editen les *Memòries d'un pagès del s. XVIII*, Sebastià Casanovas, Curial; Joaquim MARTÍ (1995), *El dietari del ciutadà valencià Miquel Jeroni Llopis* (s. XVI), i Antoni FERRANDO (1995), *Les memòries curioses (1609-1651) de mossèn Vicent Torralba*, a «L'aiguadolç, revista de literatura», núm. 21, València; pel que fa als dietaris de Mallorca, Carme SIMÓ edita *Mallorca 1740-1800: Memòries d'un impressor*, de Tomàs Amorós, Public. de l'Abadia de Montserrat, 1983; vegeu també SIMÓ (1990), *Catàleg dels noticiaris mallorquins (1372-1810)*, on cita tots els que ha trobat, la majoria dels quals resten inèdits i algun ha estat publicat parcialment.

2. Arxiu del Regne de Mallorca. Sig. 637. Arxiu Torrella.

3. El document original es troba al mas Serra de Calders. A la família Serra, i en especial a Roser, els agraïm que ens l'hagin deixat per fer aquest estudi. Aquest llibre de família és publicat a PLADEVALL i SIMON (1986).

4. El document original es troba a Cererols, agraïm als amos, successors de Joan Fàbrega, que hàgim pogut consultar-lo. Publicat a *Cererols, mil anys d'història* (1993-1993) a cura de Gemma Coca, Associació d'Amics i Veïns de Cererols i Ajuntament de Súria, 1993. I també, darrerament, se n'ha fet una edició facsímil acompanyada d'una versió al català actual a cura d'Albert Fàbrega, Centre d'Estudis del Bages i Ajuntament de Súria, 1999.

5. Arxiu del Regne de Mallorca. I. 394. Diversos 411.

ELS MANUSCRITS

Llibre de memòries d'en Rafel Sancho (Palma de Mallorca, 1628-1684)

Aquest manuscrit conté, d'una banda, el llibre de memòries d'un esparter de Ciutat, i de l'altra les anotacions dels comptes d'espart, de formatge, i debitoris. Començat a escriure a la darrera plana i en sentit invers el manuscrit consta de 88 pàgines, però pròpiament el llibre de memòries es troba a les primeres cinquanta.

Rafel Sancho porta el negoci de l'esparteria amb el seu pare. El llibre de memòries, però, no fa cap esment als afers del negoci, només hi tenen cabuda femèrides familiars o esdeveniments relacionats amb la vida ciutadana. Parla dels seus germans, Joan i Jaume. En Joan viatjà molt i el trobem repetidament a Dènia i a València; en Jaume fou prevere, beneficiat de la Seu. De les seves germanes, Catalina, Joana i Anna, ens ofereix informació dels seus casaments i descendència.

Tenim notícia que Rafel Sancho es va casar amb la seva cosina el 1674 i l'11 de juny de 1684 fa les últimes anotacions. El 4 d'abril de 1685 el seu nebot Miquel Bertran dona compte de la mort de l'oncle. Aquest nebot, Miquel Bertran, entrà a formar part de l'administració de Ciutat, fou nomenat el 1687 administrador del vitigal⁶ de mar, i fou qui continuà el llibre de memòries fins a l'any 1686, encara que no d'una manera tan sistemàtica com el seu oncle.

La intenció primera de Rafel Sancho és deixar constància escrita dels fets viscuts o dels quals té notícia de primera mà, que ell considera més importants. Per un cantó, tenim els esdeveniments relacionats amb la seva família o els seus amics, és a dir, els naixements, les defuncions, els casaments o els viatges realitzats per ell o els seus germans. I per l'altre, és un diari dels successos de la vida ciutadana i de les notícies que podien arribar dels pobles de Mallorca i de fora de Mallorca. Per exemple:

Fas memoria com a 16 febrer 1628 mori mon avi m° [mestre] Juan Sancho esparter y lo andema a 17 de dit lo enteraran a Santa Aularia n° [nostro] Señor lo tinga en lo sell. Amen.

Fas memoria com vuy que contam a 2 de febrer 1643 men aní de Valencia a Mallorca jo Rafel Sancho ab lo berganti del patro Juan Totosaus y aribarem a Mallorca a 7 de dit —Per memoria.

Fas memoria com en lo any 1640 trobant me jo Rafel Sancho en Valencia vingue un correu a Valencia de Barcellona y conta de nou com en Barcellona los catalans avian mort

6. Tribut imposat al transport de mercaderies, ALCOVER-MOLL (DCVB).

lo virey de Barcelona que era lo Illtm. Señor Dn. Ramon de Queralt Conde de Santa Coloma y de Queralt virey de Barcelona lo qual mataren lo dia del corpus dit any 1640 —Per memoria.

Tot el llibre manté sempre la mateixa estructura. Introdueix el tema amb l'expressió *Fas memoria*, en segueix un petit redactat sobre la notícia estricta i gairebé mai no hi ha comentaris sobre el fet descrit; al final, hi pot haver fins i tot una altra expressió que remarca el sentit de la seva obra, *Que sia per memoria*. Altres cops podem trobar diverses pregàries segons el tema tractat, *Nostre Sr. los guard de perill, Amen. Nostre Sr. lo tinga al cel, Amen*.

Diari del Perai (L'Esquirol, 1688-1709)

Aquest llibre de família sembla que primer fou una petita llibreta de comptes i després, de la mà de Salvador Perai, autor més probable, va esdevenir també un dietari, pel fet que va anotar-hi alguns esdeveniments de l'època que més el colpiren. Hi trobem narrats alguns conflictes socials, les condicions meteorològiques (escassetat de pluja, fred virulent i glaçades, que impliquen que les collites siguin migrades), la plaga de llagosta, conflictes amb els francesos, etc.

El cognom Perai ve d'un sobrenom que tenia Francesc Comperó, de Rupit, el qual va comprar el mas Esquirol a Pere Joan Esquirol l'any 1423. L'hereu de Francesc, Llorenç, esdevé Llorenç Perai i continuarà en els seus successors. També el mas passà a dir-se Perai. El mas era un hostel, situat al camí ral de Vic a Olot, i els amos, segons revela la documentació conservada, continuaven l'ofici d'hostalers.

El Diari del Perai es troba en un quadern sense títol que comença amb anotacions de comptes familiars a partir del 1579. Entre aquestes anotacions hi ha fulls en blanc, i seguidament comença el diari, que consta de 36 pàgines, seguit d'algunes en blanc. A les darreres pàgines escriu sobre els pagaments, batejos, testaments, etc. Tota aquesta informació, amb un cert desordre temporal:

Lo any 1633 fonch desposori de Maria Parau casada ab Pera Serra de Corcó.

Als 15 de mars de 1622 és l'òbit de Salvador Paray a Corcó. Aima egus requisquant in pa. Amen.

Al 20 de juliol és lo testament de Salvador Paray a Corcó.

Dia 31 de mars 1699 són los capítols de Lluçia Arcarons y Achnès Paray, filla de Joseph Paray (...)

La data més tardana que surt enmig de les diverses anotacions és de l'any 1709:

Lo any 1709 a gudes al Paray garberas entra quintà y artiga, que la tenia al Simó, cent y 25 garberas, y quortereras de blat, cent y 54, y civada 16 quortereras, parts del Simon 41 quortereras - 195 quortereras.

Llibre de coses que han succeït a Catalunya (Súria, 1673-1731)

El llibre de família comença amb un títol i la signatura de l'autor, *Llibre de coses que an succehit a Catalunya dignes de eser notades y en altres pars del mon, escrit p. mans de my, Joan Fàbraga de Sararols, pagès, comensant de escriurer en lo any de 1673.*

En aquest cas, l'autor es dona a conèixer, es tracta de Joan Fàbraga, pagès benestant de Cerarols, del qual podem dir que era una persona culta i molt sensible a tot el que ocorria a casa seva, a Catalunya i al món. És un home que s'identifica amb la seva terra, *Súria, ma pàtria*, poc amb els espanyols, i que desprèn certa aversió pels francesos, que anomena gavatxos. Narra en tercera persona, encara que de tant en tant s'escola en el text el *jo* de l'autor com una autoritat que dóna fe d'allò que explica. No cal dir que davant d'aquesta voluntat d'objectivitat emergeix la subjectivitat pròpia de l'autor, que d'una manera molt subtil es troba dins la narració.

En aquest manuscrit, que escriu per tal que quedi com a memòria per a generacions futures, hi tracta qüestions sobre les inclemències del temps i les conseqüències en el mercat (pluges abundants, secades, nevades); sobre astrologia (eclipsi de lluna, cometes); sobre plagues, com la de llagosta (1687-1688); i sobre conflictes: trencament del setge turc a Viena (1683) i presa de la ciutat de Buda als turcs (1686), la guerra de finals del xvii contra França, i la guerra de Successió des de l'inici, 1705, fins al 1714, any que les tropes de Felip V prenen Barcelona, i les conseqüències posteriors: *a las horas comensaren los més grans treballs que may Catalunya agués pasats des dels moros ansà.*

Aquest llibre consta de 53 fulls de paper sense numerar i protegits per unes cobertes de pergami. El text del dietari n'ocupa la major part, de la pàgina 2 a la 36, precedit d'unes anotacions de comptes. Després del dietari, s'hi troben més fulls amb diverses anotacions de caire econòmic, i en els dos darrers fulls del llibre, anota els naixements, els casaments i les defuncions de la família.

La Cabana (Consell, 1724-1759)

El llibre de *La Cabana* és obra pròpiament de Miquel Ferrer, continuada, després de la seva mort, pel seu germà i probablement per una altra mà.⁷ Aquest llibre fou escrit bàsicament per dos membres de la pagesia benestant, dos germans, que tenien una possessió d'unes 90 hectàrees de terra situades entre les parròquies de Binissalem i Alaró, i unes cases a la mateixa vila de Binissalem. Aquesta família es dedicava fonamentalment a la producció vitícola, tot i que la producció de *La Cabana* abastava cereals, oli, seda i bestiar. Sembla que, excepte la guarda d'ovelles i les pastures, la resta de l'explotació era portada directament pel terratinent amb mà d'obra assalariada. A més, per algunes referències que hi ha al text, és probable que també participés en activitats relacionades amb l'arrendament de drets (delmes, impostos) i en els afers públics de la vila. Ens trobem, doncs, amb un terratinent vilatà preocupat per l'agronomia i per la gestió de la seva explotació.

Aquest manuscrit pot semblar, des de les primeres planes, un llibre estrictament de comptes, però és molt més que això. Així, en la capçalera del foli 90 l'autor havia escrit el títol, *Cullitas de grans, veremas y altres cosas notables comensant lo añy*, que posteriorment fou guixat. Aquest,ensem que seria un bon títol per al manuscrit, ja que reflecteix millor la intenció de l'autor i el contingut. De fet, l'estructura del llibre segueix els diferents cicles agraris: la sembra i les collites de cereals, les tasques relacionades amb la vinya, la verema i la producció de vi, les collites de l'oliva i la producció d'oli, la collita de les ametlles i de les garrofes, la cria de bestiar, etc. Cada any s'anotaven, amb més o menys precisió, totes les despeses ocasionades per les tasques agràries, les compres de bestiar, la comercialització dels excedents, les obres fetes a les cases i les instal·lacions de la possessió, etc. També trobem algunes referències a la vida social, viatges, estades a la ciutat o en altres viles, i amb

7. És un text escrit a dues o tres mans. A l'índex de la primera pàgina del manuscrit hom pot identificar clarament en l'escriptura diferents estils, tres com a mínim, que posteriorment trobarem al llarg del text. El primer és el de l'autor del gruix dels comptes i notes (1725-1745), Miquel Ferrer, mort el 1745 (foli 173v); el llibre, el continuà un seu germà, probablement prevère (autor de l'estimació del 1748, en el foli 1, i de la del 1754, perquè escriu *y desde lo any 1732 en que mori mon Pare*, referint-se suposem al pare dels dos germans, foli 1V), i probablement una tercera mà, possiblement l'hereu, que hi afegiria algunes notes de menor importància. Tanmateix, el tipus d'estructura i contingut del llibre es manté a través dels diferents escriptors, tot i que des del 1745 les anotacions són cada cop menys sistemàtiques, i els continguts perden l'enginy i l'interès que havien tingut fins aquella data. El text s'acaba el 1759. L'etapa de Miquel Ferrer, entre el 1725 i el 1745, ocupa del foli 16 fins al 173, i després, entre el setembre del 1745 i el 1759, només hi ha del foli 173 al 183. Per tant, el llibre recull fonamentalment les notes i comptes de Miquel Ferrer, l'iniciador i autor principal d'aquest manuscrit.

menys freqüència, referències a la vida familiar. I sobretot hi ha nombroses referències al temps i llargues notes sobre la fam i epidèmies dels anys 1744-1750.

Un altre tret que volem esmentar és, potser, menys habitual trobar-lo explícitament tractat, ens referim a les reflexions que fa l'autor sobre els resultats de les seves experiències agràries. Aquestes s'agrupen en unes entrades titulades *records* o *advertenties*, on exposa allò que creu que pot tenir validesa per a la conducció de l'explotació en un futur més o menys proper. Així, l'autor intenta comprendre les bones o les males collites, no solament com a resultat dels capricis atmosfèrics o divins, sinó de la combinació de factors ambientals i del treball humà. Aquesta combinació entre la incertesa natural i divina i el pragmatisme empíricista es pot sintetitzar en aquesta sentència de Miquel Ferrer, escrita després d'haver plantat els maiols en un hivern molt sec:

y ella agut uns mayols bonissims y axi nota que quant es ora de fer la feyna ferla y Deu fa lo que li parex, y dexar de fer calios si sera bo este any o no, perq[ue] omnia in manu Dei Domini Nostre.

Aquesta manera de pensar, per exemple, contrasta clarament amb les constants invocacions i jaculatòries a la voluntat i càstigs divins que fa el seu germà i successor en les memòries. L'any 1746, després d'una forta nevada, el mes de març, el germà de M. Ferrer escrivia: *y Deu per Castich de nostros pecats nos envia despues de la neu un aygua tan mal que no crema los amelles y garroves que es dup-ta si seran morts ... y al fin Deu N° Sr. Creig esta irat contra nosaltres y si es in remy-sionen peccatorum sit Gloria Deo Patri.*

Les febres de l'any 1745 s'emportaren el pragmàtic Miquel, però, encara en les seves darreres anotacions del mes de juny d'aquell any, tot i que es mostrava preocupat per *los molts morts y malalts que ella aguts este any y encare ella de unas malalties de mal de costat qui en prendre no se ascapa algu*, la primera de les seves preocupacions era que *no he trobat ningu qui volgues la escarada*; és a dir, no havia trobat jornalers per segar els cereals. El seu germà anotava uns mesos més tard: *Aquí acaba lo escriura mon Jerma que Deu per la sua bondat allibera de la misseria humanas pasatlo a millor vida y descans exi lo confij per la sua gran misericordia y Bondad mori el 7 de 7bre y lo enterran lo endema anima eius in pace requiscat Ame.*

Aquelles mateixes febres, o unes de semblants, quasi s'endugueren, uns anys més tard, el seu pietós germà. El 1750 escriví: *el mix del batre he tinguda una mal-latia qui arribaren a sacrementar, per gratia de Deu'*. Tanmateix, independentment de les diferents postures davant de les adversitats ambientals, tant l'un com l'altre germà mantingueren un estil i finalitat semblants en les anotacions complementàries.

IMPORTÀNCIA DELS LLIBRES DE FAMÍLIA DES D'UN PUNT DE VISTA HISTÒRIC, SOCIAL I ECONÒMIC

Partint dels documents que analitzem, s'observa que cadascun aporta informació sobre fets històrics i socials que l'autor ha viscut o li han explicat. Aquests fets, encara que a vegades amb algunes inexactituds en les dates i una certa dosi de subjectivitat, ens permeten comprendre què interessava, com afectaven en la vida quotidiana, quines notícies tenien o com pensaven aquests homes, procedents d'uns determinats grups socials que evidentment també formen part de la nostra història.

Dels llibres de família destacarem com els tres primers es fan ressò dels conflictes socials i esdeveniments polítics de l'època en què s'escriuen; en canvi, pel que fa a les anotacions de comptes, són d'escàs interès econòmic perquè són poc significatives de cara a fer un estudi més acurat. En canvi, el darrer dietari, *La Cabana*, més extens que els altres, ens permet obtenir informació sobre la vida d'una família pagesa i de la seva economia.

Pel que fa als esdeveniments polítics i socials del s. xvii i principis del xviii, en el llibre de *Memòries de Rafel Sancho* trobem d'una manera indirecta alguns dels trets que caracteritzen històricament l'època a Mallorca, com la conflictivitat dels Canamunts i Canavalls, la violència que hi havia a Ciutat i als pobles, la mobilitat d'alguns grups mercantils, la relació dels membres de les professions liberals i el clergat, l'escassetat i les epidèmies de pesta; al *Diari del Perai*, s'hi narren fets que després també trobem al *Llibre de coses que han succeït a Catalunya*, com els conflictes amb França de finals del s. xvii, la plaga de llagosta (1687-1688) i les revoltes socials a la Plana de Vic (1688), que donaren lloc al famós *Avalot de les Favess*⁸ de Manresa, com explica molt llargament Joan Fàbrega de Cererols al seu dietari. També són d'interès històric i social les pàgines que dedica Joan Fàbrega en el *Llibre de coses que han succeït a Catalunya* a la guerra de Successió, des de l'inici, el 1705, fins al setge de Barcelona i posterior rendició, l'11 de setembre de 1714.

Del llibre *La Cabana*, el manuscrit que té més pàgines i més informació, en resaltem alguns aspectes que el fan interessant com a font històrica, social i econòmica. *La Cabana* pot considerar-se semblant al conjunt de dietaris o llibres de comptes pagesos que ens han descrit Slicher van Bath (1962), A. Macfarlane

8. Revolta de fam de finals del s. xvii. Per a més informació, vegeu Llorenç FERRER ALDÒS, *L'avalot de les faves a Manresa. Un moment de la revolta de la terra a Catalunya el 1688*, «Recerques», 11 (1981), p. 124-135.

(1970), B. Stoklund (1980) o J. Vassort (1999), per només citar alguns dels treballs més coneguts. Aquests, al costat dels comptes de l'explotació, hi afegien sovint notes de caràcter familiar, econòmic, polític o social. Aquests manuscrits contenen una variada informació sobre la vida de la família pagesa que en molts casos permet la reconstrucció no solament del cicle econòmic i productiu —preus, salaris, collites, rendiments— sinó també del cicle demogràfic, de la cultura i política vilatanes (A. Macfarlane 1970; B. Stocklund 1980).

D'entre aquests temes volem destacar-ne dos, que tenen una especial rellevància en el manuscrit. El primer és un tret comú a tots aquests dietaris pagesos: el temps. Aquests dietaris mostren una enorme preocupació pel temps. Les anotacions sobre els dies i la intensitat de pluja, la neu, el vent, la sequera, no eren de caire burgès, en el sentit de contemplar-lo com una manifestació estètica —un tipus de nota abundant en els diaris de la burgesia del segle XIX (B. Stoklund 1980: 192-195)—, sinó que en aquests dietaris el temps era objecte de particular atenció per les implicacions ecològiques i agronòmiques, i per tant econòmiques. Era un factor exogen, incontrolable, que determinava el conjunt del cicle agrari, i sobre tot l'evolució de les collites.⁹ Com ens mostra tota la literatura sobre aquest respecte, els excessos climàtics suposaven una amenaça per a les explotacions agràries, per tant convenia anotar els canvis en el temps atmosfèric, observar-los i, potser, a partir de la repetició d'unes mateixes manifestacions, prevenir-ne les conseqüències. Com veurem, aquesta idea intuïtiva de la predicció es pot desprendre de les anotacions dels dietaris pagesos (A. MacFarlane 1970: 71-75; B. J. Vassort 1999: 137-172; R. Dekker 1999: 38-40).¹⁰ Així també al llibre de *La Cabana* trobem contínuament anotacions sobre els dies de pluja i de neu, o bé sobre quant ha plogut en un any determinat. Aquestes notes permeten, com va observar B. Stoklund, que «the modern reader comes very close to the writing peasant and receives an insight into his way of life and daily routine» (B. Stoklund 1980: 191).

El segon són les observacions que s'apleguen en el conjunt d'entrades anomenades *notes*, *advertentias*, *promemoria* o *recorda*. Aquestes notes sembla que tenien com a objectiu recordar i explicar les experiències agronòmiques i econòmiques.

9. Com recordava fa poc X. Torres (1999), els pagesos grassos gaudien d'una certa situació benestant, però fins i tot en aquests grups aquesta podia ser precària: la successió de les males collites i les adversitats demogràfiques podien posar en perill la continuïtat del patrimoni. Els Ferrer varen viure molt de prop aquesta amenaça entre 1745-1750, quan un seguit de males collites i epidèmies, de les quals va morir el mateix Miquel Ferrer, va posar en perill el patrimoni.

10. D'altra banda, quan aquestes anotacions sobre el temps, juntament amb d'altres com les floracions, les dates de l'inici de la verema o la collita dels cereals, tenen un caràcter sistemàtic i continu, han permès reconstruir indicadors per refer la història del clima abans del 1850, com ens han mostrat els treballs de Ch. Phister (1989).

ques de l'autor. L'autor cercava, per dir-ho amb el títol d'un dels coneguts llibres sobre agronomia, comprendre els secrets de l'agricultura (Fra M. Agustí, 1617, *Llibre dels secrets de l'agricultura, casa rústica i pastoril*). En el manuscrit s'anoten, entre els comptes i collites, les seves experiències o assaigs agronòmics o de gestió econòmica, juntament amb aquells coneixements que formaven part dels sabers tradicionals de l'agricultura mediterrània. Durant generacions els pagesos havien observat i recordat, i després anotat, l'acumulació d'èxits i fracassos de les seves pràctiques. L'experiència i l'observació serien la font bàsica del seu coneixement fins pràcticament mitjan s. XIX. Aquestes notes ens obren una via per explorar la lògica o el comportament econòmic i agronòmic de la pagesia, en aquest cas de la pagesia benestant. Són precisament aquestes darreres qüestions les que fan molt interessant aquest manuscrit.

IMPORTÀNCIA DELS LLIBRES DE FAMÍLIA COM A FONT LINGÜÍSTICA

Com ja hem esmentat, en els segles XVII i XVIII, època a què pertanyen els manuscrits, hi ha una gran abundància d'aquest tipus de documents, escrits per membres que pertanyen a uns grups socials dels quals no es té prou constància que haguessin tingut accés a l'escriptura. Aquests llibres de família són molt útils als filòlegs per fer estudis lingüístics des de diversos punts de vista.

El fet que avui dia tinguem a les nostres mans alguns d'aquests manuscrits ha estat possible gràcies al procés d'avanç de l'alfabetització, que es va anar generalitzant molt lentament. Des del vèrtex de la societat es va estendre de mica en mica als estaments socials més baixos. Ens trobem amb unes classes socials que ja no pertanyen a un estatus social directament relacionat amb el poder, sinó amb unes capes mitjanes de la societat que no tenen res a veure amb la noblesa i que formen un grup benestant, situat als pobles amb explotacions agràries o situat a les ciutats amb negocis mercantils o menestrals. Aquest grup social ha arribat a l'escola i ha estat alfabetitzat en llatí i en català. Aquest fet ens permet constatar que l'alfabetització en llengua catalana arribà a unes capes socials que havien estat considerades il·letrades i que la castellanització fou un procés posterior. De fet, no serà fins a la *Real Cédula* de 1768 que s'obliga a impartir l'ensenyament de les primeres lletres en castellà.

És en aquest context, tenint en compte el procés d'avanç de l'alfabetització de la població, que cal analitzar aquests llibres de família i ens aportaran informació lingüística.

Els textos escrits en el passat ens donen informació sobre l'estat de la llengua

en aquell moment. Si, a més a més, procedeixen de diverses zones geogràfiques i d'èpoques similars, permeten als investigadors poder comparar l'evolució de la llengua en zones apartades del domini lingüístic.

La història de llengua sovint s'ha hagut de fer a partir de textos literaris, ja siguin de literatura culta o literatura popular, els quals no sempre són suficients per reconstruir els diversos usos possibles de la llengua. I aquí és on rau la importància dels llibres de família: aporten informació complementària als textos literaris perquè el model de llengua és diferent, escrit per persones amb finalitats diferents. Aquests manuscrits són narracions fetes per un pagès, clergue, ciutadà, menestral, etc., alguns dels quals pretenen que els fets que exposen, dignes de ser contats, siguin llegits i serveixin als seus successors. Són textos escrits directament al quadern, sovint sense puntuar i amb una grafia dificultosa de llegir. Presenten un grau de formalitat mitjà baix i trets sintàctics, morfològics, fonètics i lèxics propis de la llengua que usaven.

A més a més, hi ha un altre punt a considerar: escriure aquest tipus de textos fou una moda i se'n devien escriure molts. Tenim constància que molts resten inèdits (Simó 1990), molts deuen estar descansant en golfes enteranyinades de cases pairals o perduts enmig de paperassa diversa, i d'altres segurament han desaparegut sense deixar-ne rastre. Tanmateix, cal dir que dels segles xvii i xviii se n'han trobat bastants, repartits per diverses contrades del nostre domini lingüístic, l'estudi filològic dels quals ens donaria una valuosa informació sobre les característiques de la llengua d'aquests segles i l'evolució en les diferents zones del domini lingüístic.

Els llibres de família en els quals ens basem són un model de registre escrit del català dels s. xvii i xviii, sense pretensions literàries, i amb alguns trets del registre col·loquial. Vegem a continuació, sense cap pretensió d'ésser exhaustius, unes quantes característiques del registre escrit que presenten aquests textos.

Els quatre presenten una ortografia vacil·lant,¹¹ basada en la pronúncia, que es reflecteix tant en el vocalisme (*a/e* àtones i *o/u* àtones: *ampelts* LC, 13 / *empelt* LC, 14, *estigueram* LC, 30 / *astiguerem* LC, 38, *germane* RS, 2 / *germana* RS, 19, *francesus* LLC, 27 / *moros* LLC, 36, *loego* DP, 4 / *luego* LLC, 31), com en el consonantisme (*quoranta* P, 19 / *coranta* LLC, 13, *ambarcà* LLC, 1 / *anvarcats* LLC, 35, *lliguar* LC, 24 / *lligarlos* LC, 27, *marqueder* RS, 4 / *marquedés* RS, 11, *gulliol* DP, 2, *disapta* RS, 6, *quques* LC, 20, *mix* DP, 17).

Des d'un punt de vista morfosintàctic, les formes de l'article definit masculí

11. Els comentaris lingüístics i els exemples que es troben a continuació es basen en els fragments que hem seleccionat dels quatre llibres de família i que es troben a l'apartat de «Documents annexos».

són *lo, los* (*lo señor* RS, 3, *lo any* RS, 9, *lo andamà*, RS, 16, *los blats* DP, 3) i es contrau amb la preposició *a* (*als primés* DP, 2, *al rey* LLC, 2); les formes dels demostratius són reforçades (*aqueix* LLC, 28, *aqueixa* DP, 4), *ací* DP, 14, i la forma neutra apareix simple, *so* LLC, 2, i reforçada, *assò* LLC, 15; les formes dels possessius són febles (*me germane* RS, 12, *sun marit* LLC, 1, *sus capitans* LLC, 21), i les formes dels pronoms febles es troben en forma plena (*lo batiaren* RS, 3, *los portaren* LLC, 8, *se digué* LLC, 10, *ne agafaren* LLC, 11, *mos tornà* LC, 2, *mos ne toma* LC, 24), tanmateix, en contacte amb una vocal es redueixen: *i-ls peniaren* LLC, 11, *que-s cremà* LLC, 16, *s-y perdé* LLC, 16.

Aquests textos presenten les formes verbals del català antic, com *fas* RS, 1, *fonch* RS, 3, *tinga* RS, 14, *nevàs* DP, 4; i les formes verbals sense desinència pròpies del balear: *judic* LC, 10 i *pos* LC. També usen el verb *ser* com a auxiliar: *eran entrats* RS, 7-8, *foren anades* DP, 14, *som enat* LC, 9-10.

Pel que fa al lèxic, utilitzen al costat de mots col·loquials (*mellas* LC, 3, —propis del balear) i alguns castellanismes (*agasaco* (agasajo) LC, 35, *loego* DP, 4, *rebato* RS, 7, *socorro* LLC, 27, *sustu* DP, 3) uns quants llatínismes, com *Asumptio* LC, 1, *gratias* LC, 45, *abitatio* LC, 34, *advertentia* LC, 12.

Com ja hem dit anteriorment, aquests textos presenten alguns trets propis del registre col·loquial que esmentem a continuació. Hi ha mots que presenten caiguda de vocal àtona (*gafaran* DP, 16, *vuy* RS, 1, *Igulada* LLC, 9, *mellas* LC, 3, *coranta* LLC, 13), metàtesi (*preda* (pedra) LC, 2, *bort* (brot) LC, 26), africacions (*ben-detgats* RS, 7, *pesetjade* LC, 29), dissimilacions (*jurjol* RS, 6, *siguents* RS, 9), ieisme (*respeyada* LC, 11), també, *penra* (prendre) LLC, 9, *semmana* LC, 11, *porer-se* LC, 18, els adverbis *mentres* LLC, 24, *demprés* LC, 41, *axís* DP, 19, la conjunció *sinós* LC, 28, i les formes de pronoms amb vocal de suport, *y ay anaren* DP, 15, *ja-ls a l'avian portada* LLC, 8, entre d'altres.

CONCLUSIONS

Els s. xvii i xviii són un període en què s'escriuen gran nombre de llibres de família de la mà de pagesos, clergues o ciutadans, pertanyents a capes mitjanes benestants de la població, els quals són de gran vàlua per als historiadors i per als filòlegs.

Des d'un punt de vista lingüístic, els llibres de família ens permeten analitzar i descriure un registre de llengua escrit amb un grau de formalitat mitjà baix, diferent al registre literari, i que difícilment es troba a l'abast de l'especialista d'història de la llengua. També ens ofereixen l'estat d'evolució d'una llengua en

un moment històric i la possibilitat de comparar-la amb la llengua de la mateixa època i del mateix registre d'altres zones dialectals.

Des d'un punt de vista històric, social i econòmic, poden esdevenir una font molt útil, com ja ha estat posat en relleu des de diverses perspectives. En alguns casos, aquests testimonis populars permeten reconstruir la cultura i l'experiència política dels pagesos i menestrals de l'època moderna, i en altres casos, l'interès d'aquests manuscrits rau en la informació regular o sistemàtica que subministren sobre determinats esdeveniments difícilment aprehensibles per les fonts arxivístiques de l'època, com el clima. Així, doncs, si uns manuscrits ens acosten a l'exploració de la consciència política, social o nacional d'una època en què els testimonis d'aquesta mena són escassos, els altres manuscrits ens aproximen a la racionalitat econòmica dels pagesos benestants.

DOLORS FONT I ROTCHÉS
BIEL JOVER I AVELLÀ
CATALINA MARTÍNEZ I TABERNER
Universitat de Girona
Universitat de Barcelona

BIBLIOGRAFIA

- AMELANG, J. (1998): *The Flight of Icarus. Artisan Autobiography in early modern Europe*. Stanford.
- BALESTRACCI, D. (1984): *La zappa e la retorica. Memorie familiari di un contadino toscano del Quattrocento*. Firenze.
- DEKKER, R. (1995): *Childhood, memory and autobiography in Holland: from the Golden Age to Romanticism*. London.
- JUNGBLUTH, Konstanze (1994): *La continuïtat del català durant la Decadència: la tradició dels llibres de família*, resum inèdit de la seva tesi doctoral *Zur Kontinuität des Katalanischen während der Decadència: Die Tradition der Familienbücher*. Tübingen, 1994.
- MACFARLANE, A. (1970): *The family life of Ralph Josselin. A Seventeenth-Century Clergyman. An Essay in Historical Anthropology*. Cambridge.
- PHISTER, Ch. (1989): *Fluctuaciones climáticas y cambio histórico. El clima en Europa central desde el siglo XVI y su significación para el desarrollo de la población y la agricultura*, «Geo Crítica», 82, p. 7-41.
- PLADEVALL, A.; A. SIMON (1986): *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*. Barcelona, Curial Edicions Catalanes.
- SIMÓ, Carme (1990): *Catàleg dels noticaris mallorquins (1372-1810)*. Societat Arqueològica Lulliana, Mallorca.

- (1995): *La dietarística a Mallorca (1372-1810)*, «L'aiguadolç, revista de literatura», 21, p. 11-18.
- SIMON, Antoni (1988): *Memorias y diarios personales de la Cataluña moderna*, «Historia social», 2, p. 119-134.
- (1993): *Pagesos, capellans i industrials de la marina de la selva*. Barcelona, Curial Edicions Catalanes.
- SLICHER VAN BATH (1962): *Accounts and diaries of farmers before 1800 as sources for agricultural history*, a A.A.G. «Bijdrangen», 8, p. 5-33.
- STOKLUND, B. (1980): *On interpreting peasant diaries: Material life and collective consciousness*. «Ethologia Europea», p. 191-207.
- VASSORT, J. (1999): *Les papiers d'un laboureur au siècle des lumières*. Seyssel.

DOCUMENTS ANNEXOS

LLIBRE DE MEMÒRIES DE RAFEL SANCHO (CIUTAT DE MALLORCA, 1628-1684) (RS)

Fas memoria com vuy dijous que contam a 8 de 8bre[octubre] 1643 a punta de dia pari me germane Juane muller de m^o Matheu Bertran un fill y lo andama a 9 de dit lo batiaren en Santa Eulalia y li posaren nom Juan bappta. Fonch padri lo señor Hieroni Socies marqueder y padrine me cosine Margalida Fons y Bover muller de M^o Miquel Fons Suñer 1643.

Fas memoria com vuy disapta de St.Bonaventura que contam a 13 de juliol 1643 tocaren en la present siutat rebato per causa que los bendetgats de Canamunt eran entrats en Ciutat. Per memoria.

En lo any 1644 foran en lo present regne de Mallorca jurats los siguents: jurat en cap lo S. Nicolau Togoras y Montanjans (?) de ciutadans lo S. Nicolau Armengol y lo Sr. H. Gariga fadri, de marquedes Ramon Estada y Antoni Socies y Majol, de menestrals Miquel Fiol forner.

A 29 de Agost 1644 vingue una nau de Genova y conta de nou com a 29 de juliol propasat en Roma era mort al papa Urbano VIII, Nostre Sr. lo tinga al cell. Amen.

Fas memoria com vuy diumenga que contam a 24 de janer 1644 a tres ores de dia mori lo Illm. Señor Dn. Fr. Juan de Santander bisba de Mallorca y lo andama a 25 de dit lo entararen a St. Ffs. (?) y primer lo aportaren a la Seu y de la Seu a Sant Ffs. Nostre Señor lo tinga en lo cell. Amen.

Fas memoria com vuy diumenga que contam a primers de maig 1644 pari me garmana Catalina muller de M^o Juan Campamar notari une filla y li posaren nom Agne fonch padri lo Sr. miser Jordi Sureda y la Sr. Dona Magdalena Sureda y Cinglada muller del Sr. Jaume Cinglada.

DIARI DEL PERAI (L'ESQUIROL, 1688-1709) (DP)

Y lo any de 1687 tinguérem una percecució de una plaga de llagostas que vingueran a la Plana de Vich. Antraran als primés de gulliol que a la casa del paray teníam la anyada al coll del Boix lo dia que acabàvam de sagar los blats ab que nos donaren un gran sustu, que venian de aquexa part de la para, com ci fos que nevàs y loego queyan pels blats y los devoravan ab una nit. Y dorà tres dias al pasar llagostas y anavan de quexa part de migdia y feyan un burino, com si fos mal tems y donaren un gran dany a la Plana de Vich y a Muntaniolla y Uristà.

Y lo any 1688 entraven lo dia de S[an]t Pera a l'Asquirol, que feyan amagar lo sol y queygueran des del cam de Carabasas fins lo cam de la Creu de-n Guàrdia, y Carboneras, y la Bartrana, y la Vall, y St. Pera de Torelló, y fins a Serdanya, y a fins St. Bartomeu Sas gorgas. Y Tagamanent, y a la Bartrana y Carboneras donaran gran dany; y a la Plana de Vich ab alsa gran vent y totas pasaran ab quatra o sinch dias y totas anaven a llavant. Y lo dia que partiran de l'Asquirol aribaran a Crespià y a la Plana de Bas ni res[t]aran, que y astigueran alguns dias. Y lo endemà que se-n foran anadas de ací an restaran a prop de cam de Carabasas ab una fexa de erba y ay anaren trenta o quaranta-y-7 o quaranta-8 y en gafaran algunas cinch o cis quarteras; las gafavan ab dos llençols y un sach cosit al mix, perquè elles anaven saltant als llençols, lo dematí, quant no podían vollar, y les ficaven a dins del sach. Y a la primavera del dit any ay enaren algun[s] trenta quoranta a Martaño a gafar-las quan nexian, antes que no pugesen vollar. Y axís les destrüen a la Plana de Vich, y lo gros fonch que venían d'envers l'Urgell. Y lo any de 1688 fonch molt bona aniada de blat y de tots grans de grané y fonch una any de molt axut, que plogué molt poch en tot lo estiu ni la tardor.

LLIBRES DE COSES QUE HAN SUCCÈT (SÚRIA, 1673-1731) (LLC)

En lo ani de 1713 se ambarcà també la muller del rey Carlos y se-n anà ab sun marit al Imperi y tots los qui donave ajuda al rey Carlos se-n tornaren a llurs terras; so és los inglesos y olandesos y portuguesos. <Y> també se anbarcaren los alemanys, sinó que antregaren a la ciutat de Tarragona als inglesos, ab que los catalans restaren molt afligits sensa rey y ab temor del rey Felip que no-ls castigàs.

Ab que lo dit Felip vingué ab una armada de 20 o 25 mil homes y per lo dia de Sant Jaume asetà Barcelona, y astant ally lo siti, pujaren 6 mil homes a la ciutat de Manresa ab quatre canons de pesas y astigueren alguns quinza dias o tres semanas.

Ab que, quant arribaren, los portaren la ubadiència y no la vulgeran per causa que ja'ls a l'avian portada a Igulada y després la avian tornada penra dos o tres sents catalans que avian pujats de Barcelona y axí venian anuignats y la gent los ascopetaïaren y mataren alguns, se digué. <Y> al principi ne agafaren dos, i'ls peniaren y, abans de ana-se'n ficaren foch ab algunas coranta o sinquanta casas y, primer, pillar las tres horas. <Ab que > la maitat de la ciutat se cremà tota: seguidament de *Sant* Miquel en emunt, tot lo rodedor de la plasa, carrer de *Santa* Llúcia, carrer de Sobreroca, raval de Sobreroca fins contra los Infans òrfans, y tot fins al Carme y per altres pars de la ciutat, molts. Allí una, allí duas y assò tot se posà a terra com un (...) y s'y perdé grandísima vianda que's cremà blat y robes.

Assò fou als 13 de agost del sobredit ani y ells se'n tornaren a Barcelona ab la demés armade. <Y> se digué que se avian cremades sis sentas y deu casas.

Era general de la armada del rey Felip lo Duch de Populi.

En lo ani de 1714 se alsaren per moltes pars de Catalunya molta gent que'ls deyan voluntaris y feyan sus capitans y comandans; y n'y avia de cavall y de a peu, ab que anaven **corrent** per tot Catalunya y se feyan donar tot lo que **avian** manester, o si no, s'o **prenian**, ab que, entra los huns y los altres, no dexaven res per casas y llochs. <Y> **tenian** per general lo marquès del Pual. Ab que **axò durà** mentres durà lo siti de Barcelona, que durà des de *Sant* Jaume del ani 1713 fins al mes de 7bre del ani 1714. Y l'armada astigué sempre al siti y no pugueren **mai** antrà. <Y> després los vingué lo socorro: al rey Felip de Fransa. Se digué que i avia 40 mil francesus y, per general, lo duch de Barbich. <Y> aqueix féu posà batarias y des del portal Nou fins al baluart de llevant, ab que feren bretxa y avansaren a la ciutat y antraren a 11 de 7bre y no sacaiaren la ciutat ny desonrà donas perquè Barbich no-u volgué.

Y, en ser antrats a Barcelona, luego se entregà Cardona ab sus pactes, que tragué lo governadó, que era Don Emanuel Valls, germà del marquès del Pual, y tots se digué se avian anvarcats y pasats al Imperi. <Y> luego comensaren la Ciutadilla de Barcelona y feren, al portal de mar, altre portal.

En aver lo rey Felip rendit Barcelona junt ab tot Catalunya, alashoras comensaren los més gran treballs que may Catalunya agués pasats des dels moros ansà.

Comensaren per tot Catalunya a fer pagar un conpòsit molt gran. Segons lo lloch o lo terma pagave tant cada quinsanada a Súrria pagàvem cada quinsanada 84 rals de vuit y pagàrem quinsa o setsa quinsanades y després entrà lo catastro, una paga molt ríguosa. Després, conpugueren lo catras tro, que vol dir asclau, que la gent avian de pagar per la terra: tan per la bona, tant per la dolenta, tan per vinyas, tan per olivers, tan per cada animal.

També feyan pagar la indústria, als manestrals, segons lo ofici, y als jornalés

també, y als marcadés, deu lliures per sent. Ab que y avia los majors treballs que may Catalunya agués pasats, sinó que fos al temps que los moros y eran.

LA CABANA (CONSELL, 1724-1759 (LC))

Agost als 14 de 1731 disapta de la Asumptio de la Mare de Deu a circa las 3 de la tarda feu una grossa aygue mesclade en preda molt grossa la qual mos tomà molta oliva, y moltas mellas, y la aygue seregueyá á diferents parts de la cabane que tot era un mar de aygue per el portell de la tanca gran pessave de part en part, el cami de Inca corria com un torrent la oliva que tomá no fonch tan mal com la que deñá demunt las oliveras lo que fonch que moltas se begueren el cop(?). A la viña del Vilar mos feu algun tant de mal pero no fonch res respecta de Consell y Sta. Maria lo que tot abrusa reyms y viña Deus ...Amen

Sempre he sentit a dir que la aygue de Agost causa corch de capoll y vuy als 3 7bre som enat a la viña del Vilar y si trobe molt de perjuy de este corch, que judic la semmane qui ve ferem una respayada a dita viña.

Advertentia de los ampelts de garrover

Per aver agut de fer tants de ampelts de garrover; que som quasi sens nombre he pogut reperar que un empelt de garrover per ser bo a de tenir los sigüents requisits. Primo que sia terral al que se a de empeltar com un manech de xepeta, o, mes prim. 2 que lo escudet sia petit que tinch reperat que quant mes petit millor, sols no sia exces. 3 que lo escudet no sia orp y tinga bon gra. 4 que escudet se pos un palm y mix avall de la cortadura pera porerse fermar lo que es molt necessari. 5 que en aver tret lo escudet que tindra dos o tres dits de llarch se li a de llevar el jonch y tellar la pell molta devall de hont se a posat lo escudet perque el no tellar la es causa que alli se crien quques y formigues qui danen lo escudet. 6 que no se a de axermar mase prest al reboll de garrover. 7 que en porer se lliguar lo empelt se deu aver de lliguar ab espart una o dos lliguades. Este any avem tingut un gran dañy en que a molts de garroves no dexaren capoll y no los pogueren lliguar y el vent mos ne toma molts perque quant los empelts comensaren a treura los tellaren el bort (*x brot*) que avien tret y los escudets posaren tal mesa que lligats y tot se rompien los empelts y axí no axermarlos mase prest y sinos lligarlos be.

(...)

Soller enarem a fer una pesetjade al Canonje Carrio, Bartomeu Morro, Balle de Binisalem, Juan Bestard Cabrit, el Rector Juan Pons de la Creu y jo; al disapte

de St. Barttomeu, Patro de dita Vila y se fan queranta hores y axí estigueram el disapta de St. Barttomeu, el dia de St. Barttomeu, el dillunss qui fonch disapta el Diumenge y al dilluns mos partiram enarem â dinar a son Prosn (*Prom ?*).

A Soller teniam per posada la case de Dn. Juan Bordils una bona abitatio: trescarem la orta, al port, Binibassi y diferents possessions y horts. en son Prosn mos ferem un bon dinar de vedella, ab molt de agasaco, mos partirem a la tarda y pasarem per can Bleda den Malonda, per Llucalcari, Deya y enarem a Trinidadt alli estiguerem al vespre, enarem a jeure a son Rullan, al meti al Canonge digue Missa a Trinidadt y el R. Pons a los ermitans, astiguerem algunes hores a son Moragues haont trescarem la case y hort verem los brolledos, y enarem â dinar. a la tarda enarem a veure la esglesia de cartoxa y demes llocs de ella y a la tarda hora baxe sercarem la vila de Valldemosa y esglesia y dempres enarem en el Pla del Rey a case del sr. Jaume Mas. qui mos feu molta merce. Lo endema demeti mos partirem de Valldemosa y pesarem per son Brondo mos sem divertits molt. Gratias a Deu mos a costat a cade un tres lliuras, dich _____ 3£ s